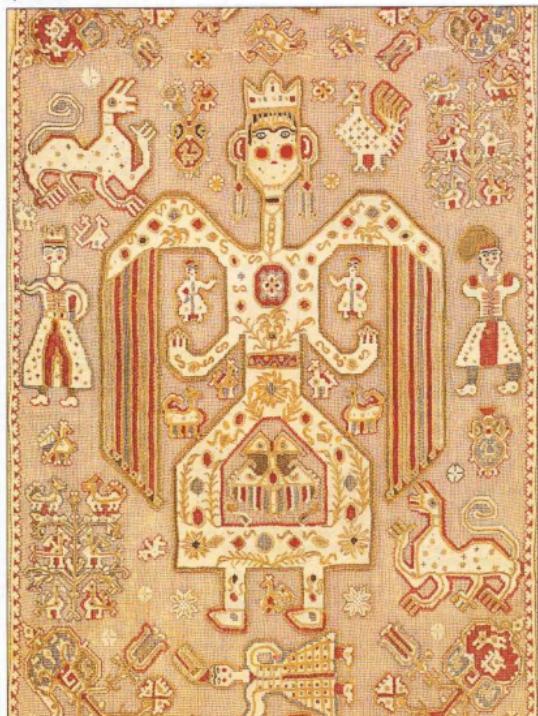

Η ΕΡΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΓΟΝΙΜΙΚΗ ΜΑΓΕΙΑ ΣΤΟ ΛΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

1. Η κοινή νερόποδη είναι ο ψυχαγωγικός τύπος της γυναικείου ζευγαριού που στέκεται δεξά και αριστερά της: Μαζί μόδα νεφελώποδη από τη λευκόδα με τρυπτό κεντητό δίδυμοι,
18ος αι. Μουσείο Μπενάκη,
Βλ. Π. Ζιάρο (1994), 1995,
δρ. κατ. 77.

Θεόδωρος Παραδέλλης

Επίκουρος καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Η ερωτική και γονιμική μαγεία αποτελεί τμήμα ενός συνόλου πεποιθήσεων, πρακτικών και εκφορών, που στηρίζεται μεταφορικά και αναλογική σκέψη, διέπεται από μια λογική του αισθητού και του συγκεκριμένου και παρευβαίνει στη συμβολική κοσμική τάξη προκειμένου να επιτέρει κάποια απτά αποτελέσματα. Η ερωτική μαγεία έχει ως στόχο να προσελκύσει τον έρωτα κάποιου προσώπου, και στην αρνητική της μορφή να μετατρέψει την αγάπη σε απέχθεια ή να καταστήσει αδύνατη κάθε ερωτική επαφή. Η γονιμική μαγεία, από την άλλη, αποσκοπεί στην εξασφάλιση της γονιμότητας, την επιτάχυνση της σύλληψης και της άστρη της στειρότητας και της ακληρίας.

Παί να προσεγγίσουμε, όμως, το θέμα, θα πρέπει να το τοποθετήσουμε στα γενικότερα ιδεολογικά και κοινωνικά συμφραζόμενα του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού και να δώσουμε μια σχήματική έστω εικόνα των αντιλήψεων και αναπαραστάσεων που συγκροτούν την έννοια της γονιμότητας και της σεξουαλικότητας. Η γυναικεία γονιμότητα στον ελλαδικό χώρο νοείται και εκφέρεται κυρίως, όχι όμως αποκλειστικά, μέσα από το μεταφορικό σχήμα της φυτικής γονιμότητας και αναπαραγωγής. Νοείται μάλιστα ως "εξήμερωμένη", "γεωργημένη" φυτική γονιμότητα μάλλον, παρά ως γονιμότητα της ανεξέλεγκτης, αυτοφυούς "άγριας" φύσης. Απ' αυτή την άποψη, κι όταν ακόμη παραπέμπει στην "αγεώρητη άγρια φύση", η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από συμβολικές ή τε-

λετουργικές πράξεις, οι οποίες, κατά κάποιον τρόπο, "εξημερώνουν" αυτή τη δύναμη, τη χαλιναγωγούν και τη διοχετεύουν στη θεμιτή και ηθική κατεύθυνση: την τεκνοποίηση στα πλαίσια του γάμου. Αντίστροφα, η μη θεμιτή σεξουαλικότητα, και κυρίως αυτή που εκφράζεται εκτός γάμου, αλλά και αυτή που εκφράζεται μεταξύ συζύγων σε σημαντικές θρησκευτικές σπηγμές (π.χ. Κυριακή, Ευαγγελισμός), αντιμέχεται τη γονιμότητα, η οποία είναι με μια νοοτρική της μορφή που οδηγεί στην τεραπονία, την αποβολή, τον πρόωρο θάνατο του αρτιγένηντού ή του βρέφους¹. Το ιδεολογικό μέρος αυτού πλαισίου λειτουργεί και ως αυτοεπικληρούμενη προφρετεία, καθώς ο καρπός του άνουσα είναι γεννιέται κρυφά, στους αγιοτόπους. Άλλα και γενικότερα, η "μπασταρδού" θεωρείται υπεύθυνη για το χαλάζι που καταστρέφει τα αμπέλια και για τις αρρώστιες ζώνων και ανθρώπων, θεωρείται δηλαδή ότι καλεί το κακό².

Στην άγρια αυτή φύση κατοικούν κυρίως οι εχθρικοί προς τον ανθρώπο δυνάμεις, που συχνά πλητσιάζουν και καρδούκουν στους κάθε είδους "διαφετήριους" χώρους (σταυροδρόμια, νεκροταφεία, μύλους, γεφύρια...). Και εκεί επιβάλλεται να μείνουν χωριστά και μακριά από τον καθαγιασμένο ανθρωπογενή και κατακτημένο χώρο. Εκεί πάλι πρέπει να εκδικώθουν, αν ποτε σιωπούσαν και βλάψουν τους ανθρώπους. Οι επωδές, τα ξόρκια, στέλνουν τον πόνο, την αρρώστια, το χαλάζι και τα άλλα κακά "στα όρη και στα βουνά" ή "στα γέρα βουνά και στ' ακάρια δέντρα" ή "στα λαγκαδά", ή ακόμη "στης θάλασσας της βάθη", "σαράντα οριγες μες στη γης". Εξοστρακίζονται κι εξφρίζονται τις παρείσαστες αυτές κακοποίες δυνάμεις, επιστρέφοντας τις εκεί που ανήκουν, στη "βάση" τους, ο ιερός κατοικημένος χώρος οριοθετείται, διακρίνεται και προφυλάσσεται από κάθε φυσική, ψυχική ή ηθική νοοτροπίτη. Από την άλλη πλευρά, αφού το κακό "εισβαλλεί" κι αφού μπορούμε να το εκδώξουμε, σημαίνει ότι μπορούμε και να το προκαλέσουμε, σημαίνει ότι "καλεσμός", κι αυτό ακριβώς επιδώκει κάθε κακοποίος μαγική πράξη³.

Ο κύκλος του ανθρώπου και της φύσης, ο κύκλος της γεννητικής και του θανάτου εκτυλίσσεται μέσα σε ένα δεδομένο και δομημένο σύμπαν, όπου χώρος, χρόνος, ειδή δεν συγχέονται μεταξύ τους, συνδέονται, ωστόσο, μέσα από συμβολικές σχέσεις (αναλογικές, μεταφορικές, μετωνυμικές, αντιστοιχίας κ.ο.κ.). Ετσι, λ.χ., στο σύμπαν αυτό τα ζώα προμηνύουν τα ανθρώπινα, τα φυτά γιατρεύουν, τα βουνά ραγίζουν από τις συμφορές των ανθρώπων, η συνοικία εμπιδείζει το κυνήγι, τα έμπαντα καταστρέφουν τα φυτά, ο καιρός αποκαλύπτεται στην συμπεριφορά των ζώων, ο αγιστός δωνχεί τα κακοποία δαιμόνια, συγκεκριμένες χρονικές στιγμές επηρεάζουν τα μετασχηματισμού των άνων και των ουσιών, ο νεκρός στέλνει μηνύματα στους ζωτανούς, ο άγιος μεσολαβεί για τις υποθέσεις των ανθρώπων, οι χυμοί του ανθρώπινου σώματος επηρεάζονται από εξωτερικά αίτια κ.ο.κ.

Μέσα σ' αυτό το σύμπαν συντελείται και η διαδικασία της σύλληψης, της γέννησης και του εξανθρωπισμού, μια διαδικασία που αποκτά διαστάσεις ενός κοσμολογικού δράματος. Το κέντρο αυτής της δραματικής σκηνής καταλαμβάνει ο κατοικημένος χώρος, ο οποίος περιβάλλεται από τον έων κόσμο, τον κάτω κόσμο και τον ουρανό κόσμο. Πρόκειται ωστόσο για ένα δυναμικό σύμπαν, όπου αγαθές και κακοποίες δυναμίες, ουσίες και οντότητες βρίσκονται σε συνεχή κίνηση, επηρεάζοντας, διαπλάνοντας, ενισχύοντας ή υπονομεύοντας το ανθρώπινο περιβάλλον. Πάρα το γεγονός ότι το "τεκείν άνων-έχει την άρχη", πράγμα που μας παραπέμπει στον κάθε άνων αυτού του κόσμου, η γονιμότητα στη λαϊκή αντίληψη τοποθετείται και αναζητείται κυρίως στον ορίζοντα άνων, που συνδέεται τη φύση και τον πολιτισμό.

Το σχήμα της γεωργημένης φυτικής γονιμότητας επιστρέφεται παντού: στα τραγούδια της αγάπτης η νεαρή γυναικαί σηλωνέτα συχνά με σύνομά της καρποφόρων δεντρών ή καρπών -μηλιτά, λειμονίτσα, νεραντζούλα, πόρτοκαλί, κεράσι - αρματωτικών λουλουδιών - ρόδο, τριαντάφυλλο, γιασεμί, δάφνη. Η κορή στα τραγούδια εμφανίζεται συχνά στο περιβόλι ή στο αμπέλι, αρπάστη, και ο νέος πρέπει να βρει τροπο η νηλιάστη⁴. Στο γάμο τα γονικά σύμβολα αφιερώνουν και αφορούν και πάλι καρπούς: μήλα, δράσιδα, καρύδια, φρυντούκια, σταφίδες. Το φλάμπυρο της πομπής κατασκευάζεται από βέργες δέντρων, πάνω στις οποίες έδεναν ένα κομμάτι από το νυφικό ύφασμα ή ένα μαντήλι και έντηγαν στις άκρες τους λειμόνια, ρόδια, μήλα, ενίστε και άλλους καρπους. Στη νυφική παστάδα εβάζαν κλωνάρια από κιοσό λέγοντας: "Σαν το κιοσόν μου κολλά στο δέντρο και ξαπλώνει / να σμίξει" η νύφη το γαμπρό και να ριζοσκελώνει". Ο συμβαλίσμος της τεκνογονίας (ιδιαίτερη της αρενογονίας) είναι συχνά σαφέστατος: Στο ανώφιλο κρεμούν στεφάνι από λειμονιά με τρία λειμόνια σε τέτοια διάταξη ώστε να ανακαλούν το σχήμα των ανδρικών οργάνων. Εξάλλου τα σύμβολα της γονιμότητας που συναντάμε στις γαμήλιες τελετές εμφανίζονται και σε άλλα συμφράζομένα, όπως στην προστοικαστή της σποράς: μέσω στους σπόρους ανακατεύοντας δάφνοφορους καρπούς (καρύδια, μήλα, αμύγδαλα...) και λίγο στάρι της προγονιμενής χρονιάς, ενώ στο διάσκοπο με τους σπόρους βάζουν ένα ρόδι που θα το φάνε μετά τη σπορά. Ενίστε το ρόδι αυτό το χτυπούν πάνω στο υπό του αλετριού.

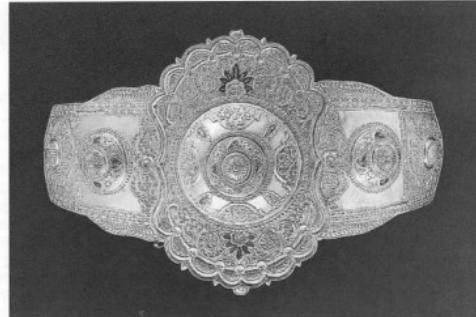
Ένα αρκετά διαδεδομένο στον ελληνικό χώρο γαμήλιο έθιμο αποκαλύπτεται σαφέστατα τη συμβολική συνάρεια της ανθρώπινης και της φυτικής γονιμότητας: Κατά την είσοδο της στηνέα κατοικία της η νύφη πατούσε ένα υνί τοποθετημένο στο κατώφλι. Σε μία από τις παραλλαγές "τυλίγουν το υνί και το στατερί*" σ' ένα μπάλωμα μαύρο, τα βάνουν στην πόρτα και θα τα δρασκελίσει η νύφη⁵. Μέσα στο αποτρεπτικό κακών μαύρο ύφασμα περιγράφεται μια ολόκληρη γονιμοποιος πράξη, από την αρχή της,

2. Ασημένια πόρτη ζώνης με φουσκωτό φυλτό, διάκοσμο και σαβάνη στης λεπτομερέως της τέλη 19ου αιώνας του 20ου αι. Μουσείο Ελληνικής Τέχνης. Βλ. Π. Ζώρα, σ.π., αρ. κατ. 195.

γεώργηση, το υνί, μέχρι το τέλος της, το στατέρι, το ζυγό δηλαδή που χρησιμοποιείται για το ζύγισμα του έτομου σιταριού στο αλόνι. Το στατέρι, ως σύμβολο ολοκλήρωσης μιας πράξης, εμφανίζεται και στην περίπτωση του θανάτου, όταν "βάνουν στατέρι κοντά για να ξεψυχήσει εύκολα ο άρωτας". Σε μια άλλη παραλλαγή των εθίμων, προτού μπει στο σπίτι τη νύφη, "εμφαρτώσις από των ώμων αυτής λωρία διά των υποιων δένονται οι βόρεις του γαμβρού, προς τούτοις εν ἀρτρον δίδουσιν εις χειρας αυτής". Στη Λευκάδα οι απέκεινης ή σήση θήλεων να αρενοτοκήσουν πατούσαν ξυπόλυτες πάνω στο δύο μικρά υνά που φυλάσσονταν σε εκκλησάκι του Αγ. Ιωάννη⁵.

Η γυναίκα ανάγεται στην αναπαραγωγική της ικανότητα και αποκαλείται ενώση "χωράφι" ("αυτός έχει καλό χωράφι"), οι λέξεις σπέρνων, και σπάρωμα χρησιμοποιούνται συχνά για την τεκνογονία, το ρήμα γεννωπέρων χρησιμοποιείται υβριστικά "επί της αμοιβαίας των συζύγων συμπράξεως εις παραγωγήν τέκνου" ("κακόχρονάχει που σ' εγεννώστερεν"), η λέξη σπόρος δηλώνει το σπέρμα κατόπιν του τέκνου (του πατέρα μου σπόρος, τουρκόπορος, διαβολόσπερμα), ενώ η ίδια η σύλληψη αποδίδεται με τις λέξεις πιάνω, πιάσιμο, που αναφέρονται και στους σπόρους των φυτών⁶. Δεν είναι, άλλωστε, αυτόντοτε το γενονός ότι στα ερωτήματα των μικρών παιδιών σχετικά με το πώς ήρθαν στον κοσμό, οι τυποποιημένες απαντήσεις συχνά αναφέρονται στον κόσμο της φυτικής βλάστησης: "Σε βρήκα στ' αμέλι και σε πήρα", "σε βρήκα στα τσουκνίδια", "φύτρωσες από τη γη σαν τα χορτάρια και σε πήρα".

Ετοιμα, στην περίπτωση ακληρίας η γονιμότητα αναζητείται στο χώρο της φύσης. Το υγρό στοιχείο στη σπερματική ή γονιμική του έκφραση αποτελεί ένα από τα μέσα που χρησιμοποιεί η "στερεμένη" κι αγοντ γυναίκα για την τεκνογονία. Το νερό, πολυαθενές και πολυσήμαντο σύμβολο, τόσο στις λαϊκές αναπαραστάσεις όσο και στη χριστιανική σκέψη, υποβάλλει -μεταξύ των άλλων- την εικόνα μιας γονιμο-

ποιού, ζωαποιού και δημιουργικής δύναμης. Εξάλλου οι λαϊκές και λογιες μαευτικές αντιλήψεις φέρουν τη γονιμότητα της γυναίκας να συνδέεται με την υγρασία της μήτρας. Πηγές, λουτρά, αγιάσματα και θάλασσα είναι νερά που κυλούν και ποτέ δεν είναι στάσιμα ("το ακίντιο νερό βρούμει"). Ενώτερο το νερό συνδύασται μετωνυμικά με κάποιον άγιο θαυματουργό. Ιδιαίτερη πάλι δραστικότητα αποδίδονται στις τρεις πρώτες στάλες του "αγιασμού" ανήμερα των Φώτων, τις οποίες έπινε το απέκοντα ζευγάρι για να τεκνοποιηθεί.

Μια μαγική τελετουργική πράξη που χρησιμοποιείται σε διαφορετικές φάσεις της τεκνογονίας αλλά και σε περιπώσεις ασθένειας είναι το τρυποπέρασμα. Μία από τις εκδόξεις της τελετουργίας είναι το πέρασμα μέσα από μια σχισμάδα δέντρου: Η άτεκνη γυναίκα, που, καθώς λέγεται, "έχει σφήνες", βρίσκεται στο βουνό ένα δέντρο που να είμαι μονό ("να μην έχ' διπλού κλάνω"), το σχίζει, τα ανοίγει και περνά γυμνή ανάμεσά του, και "τώρα χαρούν σε σφήνες αυτές και η γυναίκα αποχύτα τέκνα". Η "χωρική αυτή διάβαση" μέσα από τη σχισμάδα του δέντρου παραπέμπει σαφώς σε μία εκ νέου γέννηση, που αναφέρει συμβολικά την απεκνία αναπαριστώντας ταυτόχρονα το τεκνογόνο.

Άλλος τρόπος αντιμετώπισης της απεκνίας ήταν η προσφυγή εις τα δέντρα, στις μαιστρές, "στις μάγισσες πόχους περιβάλτα βότανα... και έζερουν ξόρκια και λυσίματα

για τ' αμπόδεμα και τα μάγια", ή σε κομπομαμές, που ολές τους βρίσκονται στα μεσοκοπισμάτα... πάντα ιούς ορμές της ζωής... αρχίζουν να σβίνουν"⁸. Ένα από τα πιο διαδεδομένα μαγικού συλληπτικά ήταν το κρεμμύδι, το οποίο φυτεύεται με τη γέμιση του φεγγαριού και το βγάζουν από τη γη με τη λίγωση του. Το κρεμμύδι με τους εξωτερικούς χιτώνες και τους ομοιούς εσωτερικούς -εικόνα καρπάπεμπε στην εγκυμοσύνη- ψήνεται και η "καρδιά" τοποθετείται στη μήτρα. Ή, πάλι, χρησιμοποιείται η σκόνη από τρεις αποδημάτες στον καπνό βεδλές, την οποία καταπίνει η άτεκνη πρώτη όρθια σε επαγγελματία με τον άντρα της. Οι βεδλές, που χρησιμοποιούνται συχνά για αφαιμάζεις, για να αποβάλλουν το "κακό αίμα", υποβάλλουν στην καπνική περιπέτωση την εικόνα του εμβρύου που έχει προσκολληθεί στη μήτρα και τρέφεται με αίμα της μητέρας, επομένως την εικόνα της σύλληψης. Η μαγική πράξη συνδέεται ενώπιον από την επωδή: "καβάω καλλύν οι αβδέλλες εις τον άνθρωπο, ούτως να κολλήσει και παιδί από τη γυναικί όπου το πίνει, το όνομά της ο δείνα". Η μεθόδος αυτή χρησιμοποιείται εξάλλου και σε περίπτωση εγκυμοσύνης, όταν υπάρχει κινδύνος παθογένεως, στην καπνική περιπέτωση που βρίσκεται στη σπλάχνα του ζωνού και ένα στοιχείο που αποβάλλεται⁹.

Σ' έναν κόσμο που "είναι ένα δευτέρι και μεις το 'παρικό του'", η άτεκνη απευθύνεται στη φύση προκειμένου να "ξυπνήσει" τη δική της γονιμότητα. Είσι οι άτεκνες καθόντουσαν πάνω στα γραστιδι και βασικούσαν, το έτρωγαν με τα δόντια τους ή σερνόντουσαν την Πρωτομαγιά, διαβαπτήσαν και αμφιστήμην ημέρα, πάνω στα χόρτα λέγοντας συχνά: "φάε μουν χορτάρ"¹⁰. Την ίδια βασική λογική εξημετρούσαν και οι πιλύσεις και τα αχνίσματα και οι υποκαπνισμοί στην ρηγματοποιίαν σχεδόν αποκλειστικά φυτικά συστατικά. Μαζεύουν "όλα τα λουλούδια της γης, τα βράζουν και παίρνουν τα νερό, τα βάζουν σ' ένα δοχείο όπου καθίζει η μέλουσα να κυοφορθεί. Αμέσως μετά πρέπει να συνέλθει με τον άντρα της, γιατί τότε έχουμε διαστολή της μήτρας". Εκτός από λουλούδια, και μάλιστα του Μάνη, χρησιμοποιούνται και άλλα φυτά, μερικά από τα οποία χρησιμοποιούνται και στο γάμο: λεμονόφυλλα, καρυδόφυλλα, κάστανα, πορτοκαλόφυλλα, φύλλα μηλιάς, δάφνη, δεντρολίβανο, ματζουράνια, βασιλικός, ροδόπεταλα, μολόχα, χαμομήλι κ.ά. Πολλά χρησιμοποιούνται και για υποκαπνισμούς, πιλύσεις, επιθέματα στο υπογάστριο ή περίνεο, "έτσι ανοίγει το αρθρούν της μήτρας και στένει παιδί"¹¹. Και οι καρποί έχουν, όπως και στο γάμο, ιδιαίτερη

γονιμική σημασία. Η άτεκνη λ.χ. τεκνοποιεί όταν τρώει ρόδι από ροδιά που βρίσκεται σε μαναστήρι γυναικών και βγάζει έναν ή τρεις καρπούς (ανδρικά και μαγικός αριθμός). Στις διηγήσεις η βρώση του μήλου ή του ροδιού που προσφέρει ένας καλόγηρος σδημεύει στην αποκτήση παιδιών. Η γονιμότητα εδώ προσφέρεται κατά κάποιον τρόπο από άτομα που δεν θα κάνουν χρήση της δικής τους γονιμότητας (μοναχές, καλόγηροι).

Η γυναικεία γονιμότητα στον ελλαδικό χώρο νοείται επίσης και μέσα από τα μεταφορικό σχήμα της παρασκευής του ωμούμοιο. Στην περιοχή της Γορτυνίας, όταν κατασκευάζονται ένας νέος νερόμυλος, "καθίζουν οι γυναίκες στη μυλόπτερη τη στέιρα και την αρίφνουν να περιστρέψουν μέχρι να αλεσθή μικρά ποσότητα σίτου. Το αλεύρι αυτό το χώμανον προσφορά και το στέλνει στον ιερέα να λειτουργήσῃ επ' ονόματι της". Εδώ ο όλος μετασχηματισμός του σπόρου (ψύστη) σε αλεύρι, σε ζύμη με το πλάσιμο και σε ψωμί που "φουσκώνει" στο φουρόνι (πολιτισμός) επαναλαμβάνει την πράξη της τεκνοποιίας, η οποία στη συνέχεια ιερουργείται. Κατά τρόπο αντιτρόπου, το στεροβότανο, που θεωρείται ότι προκαλεί στεριώσαρχη για επτά χρόνια αν το φάει η γυναίκα, είχε τέτοια δύναμη, ώστε, να το βάζει πάνω

της, σταματώσεις τη μιλόπτερα του νερόμυλου. Ανάλογο είναι το έθιμο να τρέψει η άτεκνη ψωμί από νέο φούρνο: με μια αντιστροφή, το γονιμικό προϊόν του φούρνου εισάγεται από το στόμα της άτεκνης για να βγει από τη μήτρα ως προϊόν ανθρώπινης γονιμότητας¹².

Σε πολλές κοινότητες οι ιερείς δεν δεχόντουσαν πρόσφορο για τη λειτουργία από άτεκνη¹³ (που ονομάζονται και αλ τάυρογητη). Το πρόσφορο αρνείται από την άτεκνη ο παπάς διότι "ομαδίζει με τον Χριστό, που τον πήγε η Παναγία στην εκκλησία", ή, όπως το διατυπώνει η ίδια η Εκκλησία, το αντιδρώο είναι αγιασμένος όρτος διότι προσφέρθηκε στο Θεό, και μάλιστα "διατὶ τύπον επέχει κοινίας της Θεοτόκου". Η άρνηση ισχύει και για την περίπτωση της πόρνης και της παλλακής, πρόσωπο δηλαδή τα οποία "είς ηδονὴν ἐλκονται" και επιδίδονται "εἰς τὸν τῆς σαρκὸς ἔρωτα", άρα απομακρύνονται από τη γονιμότητα και τη δυνάμει μητρική πλευρά της γυναικείας φύσης¹⁴. Η άρνηση αυτή εξάλλου έχει το αντίστοιχο της και στο χώρο του κοσμικού: η άτεκνη δεν σπέρνει "για να μη βγει στέιρο και το στάρι", και από την άτεκνη δεν πιάνουν προζύμι. Το προζύμι αλλώστε που χρησιμοποιείται ως βάση για κάθε ζύμωση συχνά ονομάζεται μαννα¹⁵.

3. Φούρνιμα ψωμιού στην Αττική, Μουσείο Μπενάκη,
Φωτογραφικό Αρχείο: Η
γυναικεία γονιμότητα στον
ελληνικό χώρο νοείται
επίσης και μέσα από το
σχήμα της παρασκευής του
ψωμιού.

Ο άντρας, αντίθετα με τη γυναίκα, η οποία έχει την πλήρη ευθύνη για την ατεκνία, δεν εμφανίζεται ποτέ στείρος, αλλά "δεμένος" με μαγικά μέσα, εμποδισμένος, ανικανός. Ο κίνδυνος του αμποδέματος καραβοκεί την ώρα της στέψης και πραγματοποιείται η στιγμή που ο ιερέας απαγγέλλει "καὶ οὗσαντα οἱ δύο εἰς σάρκα μιαν" ή "στέφεται ο δύολος τοι Θεού... την δουλήν του Θεού...". Η κατάδεση γίνεται από εχθρικό πρόσωπο, το οποίο την κατάληγη στιγμή δένει ένα, τρεις ή εννέα κόμπους σ' ένα μαντλί, μεταξύ τούτων ή τρίχα, ή κλείνει μια κλειδωνά λέγοντας "δένω το γαμπρό". Η κατάδεση μπορεί ωστόσο να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους και εξ αποστασίους, όπως στα λ. καταδέσων δένει με σπάκο ένα κλωνάρι στάρτου λέγοντας και πάλι "δένω και κομποδένω το γαμπρό". Οι καταδέσμοι μπορεί να έχουν στόχο και το ίδιο το ζευγάρι ή μόνο το νύφη. Στην περίπτωση αυτή το δέσμο "κλειδωνεί" τη γυναίκα, η οποία δεν μπορεί πλέον να δεχτεί το σπόρο του άντρα της¹⁶. Από την πλευρά του το ζευγάρι αμύνεται λαμβάνοντας τα καταλλήλα προφυλακτικά μέτρα: Η νύφη φορεί ανάποδα τα εσώρουχά της (αντιστροφή της ανατομίας), ζώνει δίχτυ στη μεση της, φέρει ψαλιδάκι στον κόρφο της "για να κοντάνει ο κακές γλώσσες και τα μάγιστρα", πλέκουν το γαμπρίο στεφάνι δύχως να δέσουν κόμπο, "διά να μη δεθή το ανδρόνυμο", κ.ά. Ενίστε την άμυνα από τους καταδέσμους αναλαμβάνει η πεθέρα της νύφης, η οποία έκλινε καθετή πάνω στο σπίτι, ανοιγόντας τα μόνο μετά τη διαβατήρια, μεθοριακή, άρα και επικίνδυνη, στιγμή της στέψης. Ο γαμπρός πραγματοποιεί ανάλογες πράξεις: δένει κόμπο λέγοντας, "μόνος μου δένομαι, μόνος μου θα λυθώ"¹⁷.

Το αίμα της περιόδου έχει ιδιαίτερη δύναμη και χρησιμοποιείται στην ερωτική μαγεία. Το αίμα της εμμηνορρυσίας είναι αμφιστέρο. Όταν η γυναίκα "είναι στα αιμάτα της", θεωρείται "μαγιαρισμένη". Το ζυμώμενό εκείνη τη μέρα πρόσφορο δεν προσφέρεται στην εκκλησία, ειδεμένη θα επέλθει μεγάλο κακό ("μαγιαρισμένη λειτουργία"). Η εμμηνορρούσα δεν πάει στην εκκλησία, δεν κοινωνεῖ, αλλά και δεν πρέπει να έρθει σε επαφή με το κρασί και την άρωμα, μη χαλάσουν, δεν πλησιάζει το αμπέλο, το μελισσού και τα γεννινήματα, δεν αρμέγει την περιόδο, το αίμα της περιόδου, ωστόσο, αποτελεί σαφώς γονιμικό, άρα θετικό, στοιχείο, καθώς αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις της τεκνοποίησης. Η καθυστέρηση της εμμηνορρούσης, "τα παισσόμενα έμμηνα", και η "ἀσπητη περίοδος" (λευκόρροια) δημιουργούσαν ιδιαίτερη ένταση. Με το άιμα, άλλωστε, της αιμορραΐστισα σχετίζεται, ή απ' τρέφεται, το έμβρυο, αντιληφτή που δεν διαφέρει από την ιατροφιλοσοφική αποψή και του 19ου αι.¹⁸ Άλλα τα άιμα αυτό, που εμφανίζεται στα τακτά διαστήματα και έξι από κάθε έλεγχο την γυναικείου σώματος, σημαίνει και το αντίθετο της τεκνοποίησης, σημαίνει τη μη σύλληψη, τη μη δημιουργία νέας ζωής, σημαίνει, δηλαδή, σε ουαλικότητα δύσκα μπρότητα, μια βασική διάκριση του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού που αντανακλάται στο δύο πρόστιτη τη γυναικάς, ως Εύας και ως Παναγίας. Ετσι, πολλά από τα βότανα που θεωρούνται εμμηναγώγα χρησιμοποιούνται και ως εκτρωτικά ή και αιφροδιτικά:

απήγανος, πετροσέλινο, σέλινο, μάλαθρο, πολυτρίχη, και το ονομαζόμενο χαρακτηριστικά φονιάς η φονικόχορτο, "επιειδή κινάει το αίμα". Επικρατεί επίσης η πεποιθήση ότι η γυναίκα που έχει δυνατότης πάνους κατά την περίοδο της δεν τεκνωποιεί. Οι πόνοι δηλαδή ανήκουν στον τοκετό και όχι στην εμμηνορρούσα, οπότε η αντιστροφή τους οδηγεί και στην ατεκνία²⁰.

Το αίμα της εμμηνορρυσίας, επομένως, καθίσταται επικίνδυνο, μαρού, όχι κατά μια απόλυτη έννοια, αλλά σε συνάρπτηση με διαδικασίες και ουσίες που έχουν αντιθέτη σημασία, αντιθέτη φορά κοσμολογική, και ως εκ τούτου δεν πρέπει να έρχεται σε επαφή και συνάφεια μαζί τους ή τουλαχιστον ανεξέλγκτα, αλλά κατά πόριμένες τελευτωριγκές προϋπόθεσες. Επιτά οι διαδικασίες αιχνητής, γένεσης, δημιουργίας, ζύμωσης, μετασχηματισμού δεν πρέπει να ερχονται σε επαφή με το αίμα των εμμηνών. Ούτε πάλι νοείται το πρόσφορο και το "αίμα" του Χριστού να έρθουν σε επαφή με την εμμηνορρούσα δύχως επιπτώσεις, καθώς μάνον ο Θεός είναι σε θέση "τά αλλότρια... ένωσα και τά άμεικει μειεῖ"²¹. Αντιθέτως, μπορούν να μπαίνουν στο ιερό οι γυναίκες μετά την εμμηνόταση, όταν πια "οι ορμές της ζωῆς... αρχίζουν να σβίνουν".

Την πρώτη ιδιαίτερη περίοδο της νεαρής κοπέλας, που θεωρείται δραστικότερη, τη φύλαι οι μητέρα της ως μαγιστόποτο, μέχρι να φθάσει η κόρη σε πληκτά γάμου. Τότε την δίνει στο γαμπρό που "βάνουν στο μάτι", ο οποίος "κουζουλαίνεται για ονομή της". Ενίστε ρχησμοποιούνται και τρίχες από το αιδιό της ενδιαφερόμενης, τις οποίες καθορύδιζουν και κονιορπούντον, ή χρησιμοποιούν τον Έρηρο ομφαλό της κόρης, τον οποίο η μητέρα σε μορφή σκόντης τον βάζει κρυφό στον καπνό του αρραβωναστικού. Οι άντρες, αντιθέτως, χρησιμοποιούν "αντρίκεια στάλα" (σπέρμα), το οποίο μαραίνουν στον ήλιο για να μαγιοποιήσουν την αγαπημένη τους. Το σπέρμα θεωρείται ότι πηγαίνει από το νευτιαίο μελιό και οδηγεί στη σύλληψη, άπουψη που βρίσκουμε και στην ιπποκρατική παράδοση. Οι σεξουαλικές σχέσεις αναστατώνουν τις δουλειές του άντρα, απαγορεύονται στις γιορτές, ενώ η γενετήσατα κατάχρηση θεωρείται ότι δημιουργεί προβλήματα στο νευτιαίο μελιό.

Χαρακτηριστικές είναι και οι αιτηλήψεις που αναφέρονται στον αυνανισμό, ως προύποθεση της ερωτικής μαγείας και καταστροφή του "πλέον πολιτισμού υγρού στο σώματός της", του περόπατος, του οποίου "ένα δρόμι... οξείζει δια σαράτα δρόμα αίμα, και η δύναμις εκείνου είναι ισόμετρος με τη δύναμη των σαράντα δραμαίων αιμάτων"²².

Αντίστροφα, η μαγεία που δημιουργεί μίση ή έχθρα χρησιμοποιεί ουσίες που διαλύουν ή βλάπτουν: αλάτι, γλώσσα φιδιού, κόπρανα, νερό όπου έχουν πλυσθεί γατά και σκύλους, ή αἷμα από ασφαγμένα ζώα. Χρησιμοποιούνται ενίστε και χώμα από πρόσφατη ταφή, το οποίο, αφού "μελετούσαν" λέγοντας: "όπως ο πεθαμένος ελημόνησε την τον τάδε", το τοπισθετούν στις ράφες των ρούχων του ερωτευμένου προσώπου²³. Εδώ, η μαγική πρακτική επικοινωνεί με έναν κόσμο ανεστραμμένο, βεδελυρό, "εξωτικό", σε στιγμές που επικρατεί σκοτάδι και σε μέρη μη καθαρισμένα

Βιβλιογραφία

- Abbott, M. F. 1969 (1903). *Macedonian Folklore*. Argonaut Inc. Σικάγο.
- Αγαπητού Μανούκη του Κρήτη 1850. *Γεννητικόν*, Βενετία. Φωτογραφική αναπτυσσων. 1979, εκδ. Κουλούριαν.
- Αθανασόπουλος, Θ. Ι. 1915. "Μαγικά και θρησκευτικά πράγματα της τεκνοποίησης". *Λαογραφία* E.
- Argenti, Ph., και H. Rose 1949. *The Folklore of Chios*, τόμ. 1 και ΙΙ. Κέμπριτζ.
- Βαυανόπουλος, Μ. 1963. "Σηματοδοτικά στοιχεία στο παλιό εκ Σαλαμίνος". *Λαογραφία* Κατερίνης.
- R. E. Rose & E. Blum 1970. *The Dangerous Hours: The Lore of Crisis and Mystery in Rural Greece*, Chatto & Windus, Λονδίνο.
- Campbell, J. 1964. *Honour, Family and Patronage*. Clarendon Press, Οξφόρδη.
- Denyer, C. 1986. "The meaning of purity and the virgin birth debate", *Man* 21.
- Δευτερος, A. 1979. Ο Αρτος κατά τη Γεννήσην και τη Τελετή, Αθήνα.
- Δαμασκούτης, Α. 1916. "Απαντήσεις σε τρεις πράγματα της ομάδας", *Λαογραφία* E.
- Douglas, M. 1970 (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and uncleanness*. Routledge, Παρίσιο.
- Gélin, J. 1984. *L'arbre et le fruit: La naissance dans l'Occident moderne XVII - XXI s.* Fayard, Παρίσιο.

